

MIECZYŚLAW MEJOR

**PÓŹNOANTYCZNA „ECHTHEITSKRITIK” W UJĘCIU
SYMPLECIUSZA *COMMENTARIA IN GALENI «DE SECTIS»*
(POCZ. VI W.)¹**

Mediolański rękopis Ambrosianus G 108, pochodzący z drugiej połowy IX wieku, przekazał nam ciekawe świadectwo wskazujące, że w późnoantycznej filologicznej metodzie komentowania tekstów ważną rolę odgrywała krytyka autentyczności tekstu („Echtheitskritik”). Kodeks zawiera kolekcję drobnych pism Hipokratesa i cztery komentarze do pism Galena:

- ff. 1-3, 15-19v: Hippokrates, *Prognostica*
- ff. 4-15, 3v: *De septimanis*
- ff. 19bis-48v: fragmenty *De aere aquis locis*
- ff. 22-48v: Agnellus *In Galeni «De sectis»*
- f. 48 kolofon: *Explicit scolia Peri hereseon Galeni actio trigesima tertia feliciter. Ex uoce Agnello yatrosophista ego Simplicius Deo iuuante legi et scripsi in Rauenna feliciter;*
- ff. 48v-91: Agnellus *In Galeni «Artem»*
- f. 91: *Ex uocem Agnello archiatro Deo iuuante ego simplicius medicus legi, contuli et scripsi in Rauenna feliciter*
- ff. 92-113v: Agnellus *In Galeni «De pulsibus ad Teuthram»*
- f. 114: *Introductio in Ad Glauconem. Kolofon: Ex uoce Agnello yatrosophista ego Simplicius audiui / legi contuli Deo iuuante et scripsi feliciter.*

¹ Niniejszy artykuł stanowi fragment przygotowywanej przez autora książki poświęconej antycznej literaturze izagogicznej i średniowiecznym komentarzom. Por. M. Mejor, *Antyczne tradycje średniowiecznej praktyki pisarskiej. Subskrypcje późnoantycznych kodeksów*, Warszawa 2000, rozdz. 7.

ff. 114v-130: Anonymus, *Commentaria in Galeni «Ad Glauconem»*
 f. 130v: fragment prologu do *De sectis* (2,1-2,15); *De epilepsia* (expl. *Exinde solent incitari in acutas passiones in in-*).

Zasady późnoantycznej krytyki tekstologicznej, prowadzące do ustalenia, czy dany tekst jest autentyczny, poznajemy dzięki notatkom spisanim na początku VI wieku w Rawennie przez pewnego Symplicjusza. Był on słuchaczem wykładów Agnellusa, iatrosofisty, który komentował w tym mieście dzieła Galena². Symplicjusz³ był zapewne uczniem, może nawet asystentem Agnellusa. Ten zaś nie ma nic wspólnego z ówczesnym biskupem Rawenny o tym samym imieniu⁴. Kim był zatem ów komentator z Rawenny? Owsei Temkin zastanawiał się, czy można Agnellusa utożsamiać ze znanym aleksandryjskim komentatorem o imieniu Anqilas⁵. Ostatnio zaś Wanda Wolska-Conus wyraziła pogląd, że Agnellus, Angelaos, Angeleo, Anqilaos i Asklepios są jedną i tą samą osobą⁶.

Komentarze zawarte w mediolańskim rękopisie są bezpośrednim odpisem oryginału powstałego w Rawennie w VI wieku. Powstały z pewnością na podstawie greckich, aleksandryjskich komentarzy, ale spisane zostały po łacinie, gdyż skierowane były do odbiorców posługujących się na co dzień łaciną. Specyficzny, skrótowy styl owych no-

² Notatki Symplicjusza zostały wydane zbiorowym wysiłkiem seminarzystów L.G. Westerinka: Agnellus of Ravenna, *Lectures on Galen's «De sectis»*. *Latin Text and Translation by Seminar Classics 609*, State University of New York: Buffalo 1981 „Arethusa Monographs” VIII. Wcześniej fragmenty opublikował A. Beccaria, *Sulle tracce di un antico canone Latino di Ippocrate e di Galeno. III. Quattro opere di Galeno nei commenti della scuola di Ravenna all'inizio del medioevo*, „Italia Medioevale e Umanistica” 14 (1971), s. 1-23. Por. N. Palmieri, *Un antico commento a Galeno della scuola medica di Ravenna*, „Physis” 23 (1981), s. 197-223.

³ J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. III A, Cambridge 1992: Agnellus 2, ibidem, vol. III B, s. 1154: Simplicius 2.

⁴ G. Cavallo, *La cultura scritta tra antichità tarda e alto medioevo*, w: *Storia di Ravenna*, vol. 2, 2, Ravenna 1992, s. 99.

⁵ O. Temkin, *Studies on Late Alexandrian Medicine I. Alexandrian commentaries on Galen's «De sectis ad introducendos»*, „Bulletin of the Institute of the History of Medicine” 3 (1935), s. 421.

⁶ W. Wolska-Conus, *Sources des commentaires de Stéphane d'Athènes et de Théophile le Prôspathaire aux «Aphorismes» d'Hippocrate*, „Revue des Études Byzantines” 54 (1996), s. 56 i n. Autorka przypuszczała, że lekarz o imieniu Asklepios używał schrytlanizowanej formy imienia Angeleus (Angelos) wśród Greków, wśród łacinników zaś w Rawennie – Agnellus, a wśród Arabów – Anqilaus.

tatek wynika stąd, że zostały sporządzone na podstawie wykładu, czyli według ówczesnej nomenklatury – „ze słuchu” (*ex voce, ἀπὸ φωνῆς*).

W komentarzu przedstawiona została wstępna procedura poprzedzająca właściwe, merytoryczne komentowanie danego tekstu. Na ów schemat badawczy składa się osiem punktów, które, w ujęciu Agnellusa, miały prowadzić do potwierdzenia lub odrzucenia autorstwa komentowanego dzieła i do weryfikacji danych znajdujących się w kodeksie (tytuł, autor, subskrypcja) w celu wyeliminowania ewentualnej imitacji, fałszerstwa lub interpolacji. Stwierdzenia te miały swoją wagę w szkołach komentujących dzieła dawnych mistrzów, takich jak: Platon, Arystoteles, Hippokrates, Galen, Ptolemeusz czy Euklides. Chodziło bowiem o zachowanie nauki mistrza w niezmienionej postaci, żeby do jego wykładu nie dostały się interpolacje późniejszych komentatorów lub, co gorsza, antagonistów. Wśród późnoantycznych komentarzy zachowało się jednak tylko kilka, które posiadają również część wstępną, prolegomena. Było to wstępne badanie dzieła, preliminaria poprzedzające właściwe komentowanie. Ponieważ należało ono do mniej ważnych preliminariów metodologicznych, było, zdaje się, pomijane przez autorów tworzących komentarze. Wstępne postępowanie badawcze, któremu poświęcone były owe prolegomena, zawiera się zatem, w ujęciu Agnellusa, w następujących ośmiu punktach (*capitula*):

- (1) cel (*intentio*); (2) pożytek (*utilitas*); (3) czy dzieło jest prawdziwe (*si verus est liber*); (4) powód nadania tytułu (*causa suprascriptionis*); (5) układ ksiąg (*ordo legendi*); (6) dziedzina wiedzy (*habitus doctrinae*); (7) podział wykładu (*particularis divisio*); (8) przydatność dydaktyczna (*o trobus* [tj. ὁ τρόπος], *didascalicus*)⁷.

Dwa spośród ośmiu wymienionych punktów dotyczą ściśle postępowania weryfikacyjnego: (3) „czy dzieło jest prawdziwe” (*si verus est liber*) i (4) „powód nadania [takiego, a nie innego] tytułu” (*causa*

⁷ Punkty takie znajdują się też w dalszych komentarzach z kodeksu Ambros. G.108: *Ars medica, De pulsibus*, por. N. Palmieri, dz. cyt., s. 221. Por. S. Ihm, *Untersuchungen zu einer Typologisierung medizinischer Kommentare*, w: *Der Kommentar in Antike und Mittelalter. Beiträge zu seiner Erforschung*. Hrsgg. von W. Geerlings, Chr. Schulze, Leiden 2002, s. 315 i n.

suprascriptionis). Agnellus stosował zatem metodę przyjętą w aleksandryjskiej szkole komentatorów Arystotelesa, podobne punkty postępowania znajdujemy w prolegomenach komentarzy Olimpiodora i Dawida z Armenii⁸. W dalszym swym wykładzie przytoczył powody, dla których w przeszłości fałszowano teksty:

Albowiem i sam tytuł podlega fałszowaniu z trzech powodów: z powodu zysku albo z powodu sławy nauczyciela, albo z powodu próżności⁹.

Rozwijając punkt trzeci schematu badawczego, „czy dzieło jest prawdziwe”, zanotował:

Prawdziwą [tj. książkę danego autora] poznajemy na podstawie [jej] rozpowszechnienia i treści. (...) W podobny sposób rozpoznajemy i dzieła, czy są prawdziwe, czy fałszywe, na podstawie samej kompozycji, na podstawie incipitu i zakończenia, jak również [na podstawie tego], czy jedno miejsce [książki] w innym [jej miejscu] poprawnie jest przytoczone¹⁰.

Przechodząc zaś do następnego punktu, poświęconego tytułowi dzieła (4), stwierdził:

Po czwarte [winna być rozpatrzona] przyczyna nadania tytułu, ponieważ tytuł powinien być stosowny do treści dzieła, i jeśli [ono] traktuje o metodach leczenia, [książka] winna zwać się *Therapeutica*, jeśli o rozpoznawaniu [chorób], winna być zatytułowana *Diagnostica*, jeśli o [odżywianiu], winna być zatytułowana *Peri dietis*. Albowiem i sam tytuł na trzy sposoby bywa fałszowany: z powodu zysku albo z powodu sławy nauczyciela, albo z powodu próżności;

⁸ Olimpiodorus *Prolegomena*, „Commentatores Aristotelis Graeci” (= CAG) 12, 1, s. 13, 7, 11-16. David *In Porphyrii Isagogen*, CAG 18, 2, s. 81, 31; 82, 13; por. N. Palmieri, dz. cyt., s. 221, przyp. 121; por. M. Plezia, *De commentariis isagogicis*, Kraków 1949, s. 11 i n.

⁹ *Comm. in Galeni De sectis*, cod. Ambrosianus G 108, f. 28: *Nam et ipsa suprascriptio tribus modis falsatur: propter lucrum aut propter laudem magistri aut propter xenodoxiam.*

¹⁰ *Comm. in Galeni De sectis*, cod. Ambrosianus G 108, f. 27v: *Verum [sc. librum] cognoscimus ex conspersione aut ex substantia. (...) Simili modo cognoscimus et codices si ueri aut falsi sint ex ipsa compositione, cum incipit et finit, nec non in alio ex alio sic bene exposuit.*

dla zysku, ponieważ owi Ptolemeuszowie¹¹ byli miłośnikami książek i gdzie znajdowano dla nich książki, [tam] dawali pieniądze i kupowali je, i jeśli ich [tj. poszukiwanych dzieł] nie znajdowano, zapisywano w tytule kłamliwe napisy i prezentowano je [zamawiającym], i otrzymywano [za nie] pieniądze, ponieważ [postępowano tak] z powodu zysku; z powodu próżności zaś [tak postępuje się], ponieważ wielu, chcąc za przyczyną swoich książek uzyskać szacunek, zapisywało w tytule kłamliwe imiona Sokratesa albo Platona, albo Hipokratesa, albo Galena; z powodu sławy zaś nauczyciela, gdyż Platon filozof zapisał w tytule swoich dzieł imię Sokratesa, swojego nauczyciela. Tak [postępuje się] dla sławy nauczyciela¹².

Tak więc badanie samego tytułu książki było bardzo ważnym elementem weryfikacji autentyczności danego dzieła. Często się bowiem zdarzało, że autor nadawał swej książce tytuł dzieła, które uzyskało już popularność, ale nie czynił tak w celu zdobycia rozgłosu lub dla zysku, lecz kierował się zasadą imitacji. Praktykę tę często stosowali na przykład autorzy rzymscy, którzy nadawali greckie tytuły swym dziełom, aby w ten sposób naśladować helleńskie pierwowzory¹³.

¹¹ Wątek, iż władcy hellenistyczni przez swoją bibliotekę przyczynili się pośrednio do powstania fałszerstw literackich, pojawił się najpierw u Galena *In Hippocr. De nat. hom.* 15, 105 i 109 (ed. Kühn) i nawiązywał zapewne do jakiejś tradycji późno- lub pohellenistycznej, zob. o tym C.W. Müller, *Die neuplatonischen Aristoteleskommentatoren über die Ursachen der Pseudepigraphie*, „Rheinisches Museum” 112 (1969), s. 120–126. Za Galenem powtórzył tę opinię komentator *Kategorii* Arystotelesa – Simplikios (CAG 8, 8, 10–24) oraz Jan Philoponos (CAG 13, 1, 7, 22–28). Echtem tej tradycji może być też krytyczna wypowiedź Seneki Młodszeo o żądzy gromadzenia książek cechującej Ptolemeusza, zob. *De tranquillitate animi* 9, 5.

¹² Agnellus *In Galeni De sectis*, tekst w cod. Ambrosianus G. 108, fol. 27v-28: *Quarta causa suprascriptionis, quia debet suprascriptio similis esse texto codicis; et si habet de curis, debet suprascribi Therapeutica, si de cognitionibus, debet suprascribi // Diagnostica, si de diagnostica [sic!] debet suprascribi Peri dietis. Nam et ipsa suprascriptio tribus modis falsatur: propter lucrum aut propter laudem magistri aut propter xenodoxiam. Propter lucrum, quia isti Ptolemei amatores erant codicum et ubi inueniebant sibi codices, dabant pecunias et emebant ipsos, et si non inuenissent istos superscribebant mendaces inscriptiones et docebant et accipiebant pecunias, quasi <***>; sic propter lucrum. Propter xenodoxiam uero quia multi uolentes suos libros in expositione uenire superscribebant mendacia nomina, aut Socratis aut Platonis aut Ypocratis aut Galieni. Propter laudem uero magistri quia Platon philosophus suos libros Socratis magistri sui superscribebat nomen; sic propter laudem magistri.*

¹³ Zob. K. E. Henriksson, *Griechische Büchertitel in der römischen Literatur*, „Annalen Academiae Scientiarum Fennicae” ser. B 102, 1 (1956), s. 185. Por. B.-J. Schröder, *Titel und Text. Zur Entwicklung lateinischer Gedichtüberschriften. Mit Untersuchungen zu lateinischen Buchtiteln, Inhaltverzeichnis und anderen Gliederungsmitteln*, Berlin-New York 1999.

W rezultacie prowadzić to mogło do niepewności u potomnych, czy mają do czynienia z autentycznym dziełem dawnego autora.

Przedstawiona w komentarzach Agnellusa metoda ustalania autentyczności dzieła została wypracowana u schyłku starożytności w V-VI wieku w środowisku aleksandryjskich uczonych. W zasadach powyżej zreferowanych widoczna jest dążność do osiągnięcia obiektywności w ocenie autentyczności tekstu i do pomijania uznaniowych kryteriów oceny. Dlatego metodę tę oparto nie na badaniach cech „wewnętrznych” utworu literackiego: analizie treści pod względem językowo-stylistycznym, czy na badaniu „charakteru” typowego dla danego autora, lecz na analizie „zewnętrznych” cech tekstu, wśród których najważniejszą rolę odgrywała konsekwencja i jedność kompozycji utworu. Metoda ta z pewnością nie była obca także rzymskim uczonym, chociaż zachowały się tylko dwa bezpośrednie świadectwa jej znajomości, u Agnellusa i Boecjusza¹⁴.

Boecjusz, dzięki któremu średniowiecze poznało pisma logiczne Arystotelesa, w swym komentarzu do *Izagogi* Porfyriusza posłużył się już nieco krótszym, bo sześciopunktowym schematem metodologicznym (tak jak Ammoniusz z Aleksandrii w komentarzu do Porfyriusza¹⁵).

Owe sześć kwestii, na które trzeba odpowiedzieć, przystępując do komentowania jakiegoś dzieła, są to: (1) cel dzieła (*intentio*), (2) pożytek (*utilitas*), (3) porządek ksiąg (*ordo librorum*), (4) kwestia autorstwa (*si eius est, germanus*), (5) kwestia tytułu (*inscriptio*), (6) do jakiej dziedziny wiedzy przynależy (*ad quam partem philosophiae*)¹⁶.

¹⁴ Przykładem stosowania metod weryfikacji autentyczności dzieła przez filologów w Rzymie w II w. może być historyjka przytoczona przez A. Gelliusza w *Noctes Atticae* 5, 4. Opowiedział on, jak poproszono filologa o orzeczenie, czy pewna stara książka znajdująca się w kramie handlarza jest autentyczna. Metoda weryfikacji zastosowana przez filologa polegała na analizie poprawności językowej, lecz przyjęte kryterium oceny autentyczności było niewłaściwe. Nie wymieniony z imienia filolog, wydając na podstawie niepoprawnych form gramatycznych negatywny werdykt o autentyczności dzieła, mylił się, gdyż za mało znał dawną literaturę i nie uwzględnił zmiany norm poprawności językowej.

¹⁵ Ammonius, *In Isagog.*, CAG, s. 21, 6.

¹⁶ Boethius, *In Isagog.*, CAG, s. 4, 17; ed. CSEL t. 48, s. 4; M. Plezia, dz. cyt., s. 9.

Czwarty punkt owej *schema isagogike*, podobnie jak punkt trzeci u Agnellusa, odnosi się do kwestii ustalenia autentyczności dzieła.

Dzięki komentarzom Boecjusza poznajemy nieprzerwaną tradycję badawczą, którą kontynuowali średniowieczni uczeni w popularnych w XII-XIII wieku komentarzach do autorów *accessus ad auctores*. W nich również zawarty był schemat postępowania weryfikacyjnego, prowadzącego do ustalenia stylistycznej i treściowej oraz strukturalnej kongruencji całego dzieła, świadczącej o jego autentyczności. Mimo pewnych podobieństw metoda badawcza w *accessus ad auctores* nie była jednak prostą kontynuacją metody aleksandryjskich komentatorów, lecz odrębnym postępowaniem badawczym wyrosłym z tradycji retorycznej egzegezy tekstów. Kres tradycyjnej postaci wstępnego komentarza, prolegomena, przyniesie renesans, kiedy powstaną komentarze nowego, humanistycznego typu¹⁷.

W kodeksie Ambrosianus G 108 zachował się m.in. zapis komentarza Agnellusa (Anqilasa?) do Galena *De sectis*, spisany ręką Symplijusza. Komentarz ten rozpoczynają preliminaria poprzedzające właściwe komentowanie. Było to wstępne badanie dzieła, zawierające się w ośmiu punktach i zmierzające do ustalenia, czy dzieła wyszło spod ręki danego autora i czy jest ono zachowane w całości. Zaprezentowana tu metoda ustalania autentyczności dzieła, „Echtheitskritik”, oparta na *schema isagogike*, będzie kontynuowana jeszcze w średniowiecznych komentarzach typu *accessus ad auctores*. Późnoantyczne subskrypcje są również świadectwem stosowania tego typu zasad „Echtheitskritik”.

¹⁷ Na temat późnoantycznych i średniowiecznych komentarzy istnieje już literatura, nie wyczerpująca jednak jeszcze zagadnienia, zob. bibliografia w *Der Kommentar...*, dz. cyt., *The classical Commentary. Histories, Practices, Theory*. Ed. by R. K. Gibson, Ch. Shuttleworth Kraus, Leiden 2002, A. J. Minnis, *Medieval Theory of Authorship. Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*, London 1984.